

Vita a tézistről és az antitézistről

1.

„Az ellentmondás rossz kritérium az igazságra nézve...“

PASCAL

Balázs Sándor antitéziseit olvasom (*Korunk*, 1970. 11.), és csendes nosztalgiával gondolok a hó tapintható tisztaságára és a számok egyértelműségére.

A vita formai oldala

Balázs Sándor válaszában antitézisekről beszél, sőt nem kevés önkritikával ezt is megjegyzi: „Lehetséges, hogy az igazság itt is a tézist és az antitézist követő szintézisben van.“ Ebből az önkritikából méltóságteljesen árad az antitézisek szerzőjének a „kijelentés szintjén“ megrekedt tézisekkel szemben érzett halk, de büszke megvetése.

De mi az, hogy tézis?

Eredeti jelentésében általában cselekvést, valaminek a megragadására irányuló cselekvést fejez ki, szűkebb értelemben pedig egy állításban megfogalmazható megállapítást, vagyis a szóban való megragadást jelenti. Mi huszonegy állításban kívántunk megragadni egy jelenséget (*Korunk*, 1970. 3.), de ez a huszonegy állítás egyetlen tárgyra vonatkozott, és egységes logikai rendben a jelenség hipotetikus modelljét nyújtotta. Balázs Sándor eltekintett ettől a logikai rendtől, és huszonegy tézisünket egyszerűen összefüggéstelen állítások halmazának minősítette. Így járt el a gyakorlatban, amikor antitéziseit összefüggéstelenül helyezi szembe a tézisekkel. (Negatív értelemben erre vonatkozik ez a mondata is: „Ez persze nem jelenti azt, hogy számos tézisével, amelyekre itt nem reflektálok, ne értenék tökéletesen egyet.“)

Ebből következik, hogy Balázs tézisen nem azt érti, amit mi értünk. Balázs számára a tézis „hálás műfaj“, amely „megmarad a kijelentés szintjén, nem követel bizonyítást“. Ebből a felfogásból *számára* az alábbi következtetés adódik: „Ha akarom, elfogadom őket, ha akarom, nem.“ Balázs nem akarja. De nem is akarhatja, mert akkor a cáfolat logikai rendjét kellene kiépítenie, megtartva kellene tagadnia, ám ez ellentmondana az antitézistről alkotott egészen sajátos elképzelésének.

Mert mi az, hogy antitézis?

Balázs számára az antitézis = szembeállítás. („Engedtessek meg, hogy szembe állítsam velük — a tézisekről van szó — saját antitéziseimet.“) Te állsz, én szembeállok! Te hamis vagy (hamiskás?!), Én vagyok az igaz. Én igaz „akarok“ lenni, ebből következik a Te hamisságod. Ez Balázs Sándor roppant egyéni elképzelése az antitézistről. Lehetséges egy ilyen felfogás az antitézis szerepéről? Igen: a retorikában. A szónok fogásai közé tartozik az, hogy állításának kidomborítása érdekében megidéz egy ellentétes értelmű állítást, és megvizsgálja a két állítás valószínűségét, majd egyik állítást mint valószínűtlent veti el. Balázs is így jár el: megidéz egy (logikai összefüggéseiből kiragadott) állítást, hozzáteszi a saját „antitéziseit“, és valószínűsít. Am így valószínűsít: a saját állítását ideológiai páncélba öltözteti, hogy egy

esetleges anti-antitézis eleve eretnekségnek tűnjék, vagyis eleve egyfajta „önkontroll” áldozatává legyen.

Balázs ideológiailag hamisít: antitéziseiben olyan dolgokat állít, amelyeknek az ellenkezőjét nem állítottuk („engedtessék meg, hogy szembeállítsam velük saját antitéziseimet”), s így azt a látszatot kelti, mintha az „antitézisek” az ideológiai leleplezés tényével válnának valósínűvé. Ezt az eljárást megbélyegezzük, ez az eljárás az ideológiai „kiiktatás” módszere, s mint ilyen: erkölcsstelen. Egyetlen példa. Mi — többek között — a következőt állítottuk: „(Nemzetiségi kultúránk) bölcséleti megalapozottsága a nyelvben meghúzódó népi bölcsességben, nem a filozófiában van.” És íme, Balázs antitézise (ne felejtsük el Balázs mondatáról: „Engedtessék meg, hogy szembeállítsam velük saját antitéziseimet”): „Nemzetiségi kultúránk *szocialista* jellegű...” (B. S. aláhúzása). De állítottuk mi az ellenkezőjét? Am Balázs folytatja: „...szocialista jellegű, s az megköveteli a *tudatos* bölcséleti alapvetést” (ismét B. S. kiemelése). Mi egyszerűen fel sem vetettük a *tudatosság* kérdését ebben a tézisben, de Balásznak szüksége van a „*tudatos* bölcséleti alapvetés”-re, mert másképp nem valószínűsíthető a szocialista jelleggel” kapcsolatos leleplezéseit. Hogy mennyire nem a *tudatosság*—spontaneitás problémája a vita valódi magva, azt tanúsítja egy másik tézisünk, amelyet szintén idéz Balázs anélkül, hogy felismerné itt kifejtett véleménye és a néhány sorral arrébb idézett szöveg ellentmondását. („Az irodalom az ideológikus aktivitás-modellt hordozza akkor, ha bölcséleti alapja a nyelvben kifejeződő ösztönös népi elem tudata, illetve ennek megfogalmazott formája” — írtuk arrébb a Balázstól szintén idézett tézisben.)

Miért van szükség erre a hamisításra? Balázs „antitézis”-ének következő megállapítása erre is magyarázatot nyújt: „...kultúránk nem lehetne szocialista, ha megalapozottsága — a népi bölcsességen túl — nem a marxista filozófiában volna” — írja. Vagyis Balázs képlete ez: *tudatosság* = marxista filozófia = megalapozott kultúra. Nem is volna baj, ha az „antitézis” zárótételeként nem fogalmazna meg egy nagyon furcsa megállapítást; igaz, zárójelben. Ez így hangzik: „Az más kérdés, hogy esetenként ez a filozófiai megalapozottság *milyen fokon* (B. S. aláhúzása) *tudatos*.” Tehát *tudatos*, mert megalapozottsága a marxista filozófiában van, ám esetenként ez a megalapozottság (*tudatosság*) nem azonos *fokon* *tudatos*. Balázs szerint van tehát egy marxista filozófia, amely különböző *fokon* *tudatos*. Vagyis Balázs egész egyszerűen nem tudja, mi az, hogy Filozófia, neki csak a *tudatosság* ilyen vagy olyan szintjén alkalmazható ideológiai bunkó a filozófia. Mondhatná: ha nem zenged az én dalom, akkor nem vagy pacsirta. Balázs az, aki pacsirtának vagy varjúnak minősít, ő minősít, ő a minősítő-felelős. Ő tudja — figyeljük, kérem —: „kultúránk nem *lehetne* (igen, így, feltételes módban!) szocialista”; ő tudja — figyeljük, kérem —: „A szocializmus melletti kiállás lehetetlen volna (igen, így, feltételes módban!) anélkül, hogy ne épülne *tudatos* bölcséleti alapokra: a marx—lenini filozófiára”; ő tudja, hogy neki ellentmondani annyi, mint szembehelyezkedni a marxista filozófiával.

Illúzióit valóságnak tekinti, e „valóság” nevében pedig megsemmisíti a tévelygőket: ez a szervesen dogmatikus elme magatartása. Ebben az eljárásban mindig hamisít, ha eretnekséget szimatol, és mindig eretnekséget szimatol, ha az ő illúzióit valaki nem tekinti valóságnak. A kiátkozásban, a dolgok logikája szerint, a politikai vádaskodásig jut („A szocializmus melletti kiállás lehetetlen volna...” anélkül, hogy figyelembe venné a közismert tényeket, például azt, hogy vallásos világnézetűek, a heroikus idealizmus sok képviselője, radikális kispolgári humanisták is kiálltak és kiállnak a szocializmus mellett.

Nem fogjuk Balázs „antitéziseinek” elképesztő logikai csúsztatásait tárgyalni, mert Balázs, aki tézisről, antitéziszről és szintéziszről beszél, nem tudja, mi az az antitézis. Marx *A filozófia nyomorúságában* „Hegel dialektikáját fejtegetve” így ír: „Mi az absztrakt állapotban lévő mozgás? A mozgás tisztán logikai formulája, vagyis a tiszta ész mozgása. Miben áll a tiszta ész mozgása? Abban, önmagát állítja, önmagát önmagával szembeállítja, és önmagát önmagával összeállítja, hogy önmagát mint tézist, antitézist és szintézist megformálazza... De ha már odáig jutott, hogy önmagát tézisként tételjeze, ez a tézis, ez a gondolat, önmagát önmagával szembeállítva, két ellentmondó gondolattá hasad szét — pozitívva és negatívva, igenné és nemmé. Ennek a két antagonisztikus, az antitézisben foglalt elemnek a harca alkotja a dialektikus mozgást. Az igen nemmé, a nem igenné válik, az igen egyidejűleg igenné és nemmé, a nem egyidejűleg nemmé és igenné válik, s ily módon az ellentétek egyensúlyozzák egymást, semlegesítik egymást és megszüntetik egy-

mást. E két ellentmondó gondolat összeolvadása új gondolatokat alkot, amely azoknak szintézise" (*Karl Marx és Friedrich Engels Művei* 4. 123. Budapest, 1959).

A Balázs-féle csökönyös „nem“ még a premarxista filozófiában sem azonosítható az antitézissel. (Már Kantnál is: „*thesis cum antithesi*.“ Kant így ír *A tiszta ész kritikájában*: „Ha tetika alatt dogmatikus tanok minden fogalata értetik, antitetika alatt nem értem az ellenkezőnek dogmatikus állítását, hanem a látszatra dogmatikus ismeretek ellentmondását... anélkül, hogy az egyik inkább tarthatna számot a tetszésre, mint a másik. Az antitetika tehát nem is foglalkozik egyoldalú állításokkal, hanem az észbeli általános ismereteket csak az egymás közt való ellentmondásuk s ez ellentmondás okai szerint tekinti.“) Ha tehát azt állítjuk, hogy Balázs elvtársnak halvány lila gőze sincs a tézis természetéről, akkor ez is egy tézis, amely ellen Balázs elvtárs joggal tiltakozhat és sajátos teóriájának megfelelően a következő „antitézist“ fogalmazhatja meg: Balázs elvtársnak halvány lila gőze van a tézis természetéről. Ez ellen semmi kifogásunk sem lehet.

A „vita“ tartalmi oldala

Balázs Sándorral — eddigi „vitáink“ tanúsága ez — nem beszélünk egy nyelven. Legalábbis én nem értem azt, amit mond. Tartalmi kérdésekről így nem lehet vitatkozni: nem is vitázom vele. Csak csendes nosztalgiával a hó tapintható tisztaságára és a számok egyértelműségére gondolok.

Bretter György

2.

„A vitában nincs megbélyegzés:
csak érvek vannak“

BRETTTER GYÖRGY

A tézis—antitézis vitában nekem tulajdonképpen nem lenne szabad szót kérnem, hiszen vitapartnerem — legalábbis tartalmi kérdésekről — nem akar vitatkozni velem, s egyébként is nehéz polemizálni valakivel, aki bevallottan nem érti azt, amit én mondok. S ha mégis hozzászólok, teszem ezt abban a reményben, hogy a Bretter—Balázs csatát talán tágabb összefüggésbe is bele lehetne ágyazni.

De előbb talán mégis a tézis—antitézis mibenlétéről. Bretter meggyőző hévvel bizonygatja, mit kell tézisen és antitézisen érteni. Furcsa, de én, akit egy jól kiválasztott Kant-idézetrel több évszázaddal visszavet fejlődésében (a premarxisták elé helyez) — egyetértek vele. Csak azt nem értem, ő miért nem ért egyet önmagával. Bretter azt állítja, hogy az antitézisnek nem szabad „non A“ formájában tagadnia az A-t. Nos, én is így értelmezem az antitézisek *szembeállítását* a tézisekkel. A *szembeállítás* az én szótáramban nem jelent merev kizárást, még akkor sem, ha az antitézis megfogalmazás tekintetében a tézis fordítottja, hiszen egyébként lehetetlennek tartottam volna a szintézist. De ha a tézis—antitézis viszonya ilyen, akkor az én antitéziseimnek miért nem szabad ilyennek lenniük? „Balázs antitéziseiben olyan dolgokat állít, amelyeknek az ellenkezőjét nem állítottuk“ — így a vád. De ki állította, hogy Bretter a maga téziseiben mindenben az ellenkezőjét mondta volna annak, amit az antitézis megfogalmaz? Konkretizálva: én azt írtam, hogy nemzetiségi kultúránk *szocialista*. „De állítottuk mi az ellenkezőjét?“ — horkan fel Bretter. Kérdem én: ki állította, hogy valaki állította az állításommal ellenkező állítást? Az más kérdés, hogy én a többé vagy kevésbé tudatos bölcséleti alapvetés oldaláról közelítem meg nemzetiségi kultúránk szocialista jellegét, amit a tézis egyszerűen elhanyagol. Egyszóval az antitézis megragadhatja egy jelenség olyan oldalát is, amelyet a tézis nem állít ugyan, de nem is tagad. Mélysegesen metafizikus az az elképzelés, amely a tézis—antitézis viszonyában minden vonatkozásban a hamisság—igazság (vagy vélt igazság) viszonyát tételezi fel;

ez a viszony miért ne lehetne a féligazság—féligazság viszonya? All ez még a visszájára fordított — tehát a formálisan tagadó formában megfogalmazott — antitézisekre is. Ezek mögött is meghúzódhat ilyen morfondírozás: ni csak! mit állít Bretter; lehet, hogy igaz, de ugyanúgy igaz lehet az ellenkezője is.

De ha ez a helyzet, akkor miképpen lehet az antitézis „ideológiai bunkó“, miért kell védekezni, és védelmezni még csak nem is a tézist, hanem egyenesen a megfogalmazóját, miért kell ügyészségi feljelentést sejtteni az olyan antitézisben, amely a tézissel szemben a jelenség ideológiai vonatkozását is kiemeli? Ha az antitézis nem egyszerűen „non A“, akkor *nem minősít*, legfeljebb abban az értelemben, hogy a *teljes igazság* nem fejeződik ki a tézisben, mert a tézis hátlapján is jócskán vannak igazság-részek.

Az én antitéziseimben nem volt egyetlen minősítés sem, annál több van a Bretter-cikkben: „leleplezés“, „eretnokség“, „kiiktatás“, „dogmatikus elme“, no meg a „minősítő-felelős“-nek minősítés is minősíti a nem-minősítő partnert, s ráadásul a cikkíró gúnyosan „leelvtársaz“.

De talán hagyjuk ezt a fakard-párbajt. Van egy tágabb perspektíva is, amelybe beleépíthetjük a vitatott problémákat: a filozófia — jelen esetben a marxista filozófia — helye nemzetiségi kultúránk egészen belül. Kérdés formájában: lehet-e (és hogyan) Romániában magyar nyelven úgy művelni a filozófiát, hogy ez a bölcsélet irodalomcentrikus nemzetiségi kultúránkat sajátos színnel gazdagítsa. S a filozófia művelésén most nemcsak a filozófusok szaktevékenységét értem, hanem a kultúránk minden alapegységében így vagy úgy, ilyen vagy olyan fokon jelentkező bölcséleti mondanivaló kifejezését is. Hogy lehet és kell, azzal — azt hiszem — mindenki egyetért. A *hogyan* kérdésében azonban már eltérő vélemények vannak, s ez elsősorban abból fakad, hogy a filozófia mibenlétére, szerepére vonatkozó elképzeléseink nem egységesek. S talán ez a *hogyan* az a pont, amelyen a tézis írójának (nemcsak a tézisben megfogalmazott) véleményével nem tudok egyetérteni. Az e körüli vitát hasznosnak tartom, éppen ezért ehhez szeretnék néhány gondolatot fűzni.

A legnagyobb erőlködéssel sem tudok elképzelni olyan logikai rendszert, amelyben az a kiragadott Bretter-féle tétel, hogy „az átélt és most-élt élet nem lehet a filozófia kiindulópontja“ mint rész-elem érvényes lenne. E tézisben meghúzódó részletigazságot legfeljebb úgy fogadhatom el, hogy *egyes* filozófiai felfogások számára az átélt és most-élt élet valóban nem lehet kiindulópont. Hasonlóképpen nem találok olyan helyesnek mondható logikai struktúrát, amelyben „a filozófia képtelen a jelenvalóságot megérteni“ tézis ugyancsak mint az épület tégla-ja kiállná a gyakorlat próbáját. (Az más, hogy vannak filozófiák, amelyek valóban képtelenek megérteni a jelenvalóságot.)

Nézetem szerint nemzetiségi kultúránkban az az icipici minőségi plusz, amelyet a nagyvilághoz mérten filozófiailag adhatunk, éppen a miáltalunk átélt és most-élt életünk filozófiája lehet, amelyet abban a tudatban művelünk, hogy filozófiailag is meg tudjuk érteni ezt az életet, amit csak mi élünk, s amelynek a filozófiai általánosítását sem adhatja senki más a világon, csak mi.

Ez a gondolat nem most fogant meg bennem, nem — Bretter Györgynek a jelenvalóság fölött álló filozófiára vonatkozó tézise váltotta ki antitestként a tudatomban. Évek óta tanulmányozom a két világháború közötti hazai magyar filozófia művelését, s arra a következtetésre jutottam, hogy az „itt és most“, az akkori jelenvalóság, a sajátos kisebbségi helyzet bölcséleti ábrázolása nemcsak hogy lehetséges volt, hanem ez volt az egyetlen lehetőség arra, hogy filozófiailag valami újat is mondjanak a világnak. Nyomon követtem a *sors* filozófiai jellemzését e korszak magyar nyelvű hazai filozófiai irodalmában. A „filozófiai irodalom“ nyilván nem korlátozódik a hivatásos bölcselők tevékenységére, hiszen sok, filozófiai fakultást nem végzett szépíró, újságíró, tanár „filozófiáját“ is megvizsgáltam. A *sors filozófiája* — ezt a címet adtam az elkészült kéziratomnak — talán a Kritérion jóvoltából eljut az olvasóközönséghez —, s a címmel is jelezni kívántam, hogy a Romániában élő magyarság igyekezett saját sorsát filozófiailag is megérteni. Ezekkel a több-kevesebb sikerrel járó törekvésekkel szemben mennyire furcsán hangzik egy mai filozófus szájából az, hogy a filozófia — képtelen megérteni a jelenvalóságot...

A tézis azonban ez alkalommal nem áll meg a megállapítás szintjén. Bretter más írásaiban megtaláljuk a filozófia mibenlétére vonatkozó kifejezett elképzelést. A hazai magyar nemzetiség sajátos helyzetének filozófiai tükrözése szempontjából igen meggondolkoztató Bretternek az a nézete, hogy a legáltalánosabb

filozófiai fogalmakat nem a különösségből lehet levezetni, és fordítva: a filozófia mint a totalitás tana nem engedi magát lemérni a különösön (*Levél a Szerkesztőséghez. Igaz Szó, 1969. 11*).

Tekintsünk el attól, hogy ez az általánosítás mivel kapcsolatban született: a humort — mint különöst — egyszerűen kizárta a filozófiai vizsgálódás köréből, s ezzel egyetlen tollvonással „kiiktatta“ a filozófiából Arisztotelész, Hobbes vagy Kant humorelméletét, nem beszélve arról, hogy Bergson *A nevetés* című művét is levette arról a könyvespolcra, amelyen a filozófiai művek állnak. Nézzük meg magát az általánosítást most tárgyalt szempontunkból. „A hagymából nem lehet levezetni a politikai gazdaságtant, a politikai gazdaságtan sem magyarázza a hagymát...” — konkretizálta Bretter az általános—különös viszonyára vonatkozó filozófiai tételét. A hagymából egymagából valóban nem, de a hagymából, búzából, fopisztkalóból, automata gépsorból — és így tovább — a politikai gazdaságtan ki tudja emelni a számára lényegest, mint például azt, hogy az előállításukhoz társadalmilag szükséges munkaidő határozza meg értéküket. Mint ahogy a politikai gazdaságtan igenis magyarázza a hagymát, ha nem is növényteni szempontból, de abból például, hogy használati és csereértéke van.

S most el fogom követni a Bretter szemében legnagyobb bűnt: megállapítom, hogy véleményem szerint a marxista filozófia egyik jellemzője a mához, az ittenhez, a különöshöz való kötöttség. A romániai magyarságnak az itt—most koordináta-rendszerben folyó élete éppen azért lehet ennek a filozófiának a kiindulópontja, mert ez a különösség is az általánoshoz vezet, s az általános — a marxista filozófia — érvénye ezen a különösön is leméretik. Véleményem szerint (újabb bűn), a marxista filozófia nem olyan totalitást, amely arra ösztönöz, hogy a spekuláció hófödte csúcsain csendes nosztalgiával a hó kitapintható tisztasága fölélt elmélkedjünk, hanem arra buzdít, hogy leszálljunk a völgybe, ahol az élet zajlik, s ahol a filozófiai, no meg a politikai gazdaságtani általánosítások érvényét a különösség hagyományályaiban kitapinthatjuk.

Nem véletlenül mondtam kétszer is bűnt. Vitatársam ugyanis betegesen retteg attól, hogy valaki a marxizmus nevében beszéljen. Robotos Imre a megmondhatója, mit kap Brettertől a fejére az, aki le meri írni, hogy „a marxista filozófiai gondolkodás szerint...” (*Igaz Szó, 1969. 11*). Nyilván senki sem sajtóíthatja ki magának a marxizmust, de azért mégis beszélhet (sőt beszélnie kell!) arról, hogy *véleménye szerint* mi a marxizmus álláspontja az adott kérdésben. A marxista filozófiának rugalmas keretei vannak, de határai azért mégis léteznek. Mégsem lehet marxista, aki — mondjuk — azt állítja, hogy „a világ az én képzetem“. Ezért bátorodom leszögezni minden más vélemény megbélyegzése nélkül azt, hogy meggyőződéseim szerint akkor közelítjük meg jelenvalóságunkat marxista szemszögből, ha romániai magyarság-mivoltunkat bölcséletileg megérthető, általánosítható filozófiai különösségnek fogjuk fel.

Végül hadd szóljak én is formai dolgokról. Bretternek joga és lehetősége volt arra, hogy antitéziseimmal együtt ugyanabban a számban közölje a maga véleményét. Nem tette meg, s a *Korunk* le is zárta az egész vitát anélkül, hogy az én írásomra egy szóval is reagált volna. Pedig ha a breteri fejemreolvasás érvényes, akkor a szerkesztőségnek nem lett volna szabad így eljárnia.

Balázs Sándor